

KOEN VOSSEN

GROTER DAN
HET LEVEN

DE ROEKELOZE AVONTUREN VAN

Jan Fabius

Uitgeverij Boom

Voor mijn vader Jo Vossen (1935-2022)

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door financiële bijdragen van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten en van het Ten Hagen Fonds.

FONDS Bijzondere
JOURNALISTIEKE PROJECTEN

het
Cultuurfonds

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem
Boekverzorging binnenwerk: Peter Tychon

© 2024 Koen Vossen | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van artikel 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2446 612 2

NUR 680

www.boom.nl

/ INHOUD

Inleiding 7

DEEL 1 / JONGENSBOEK IN OORLOGSTIJD

- 1 Branieschopper uit Den Briel 15
- 2 Met Bulgaren en Montenegrijnen 26
- 3 Zes maanden in Albanië 40
- 4 Gemobiliseerd 52
- 5 Door het brandend Europa 60
- 6 De contrarevolutie in november 1918 70
- 7 In het hol van de leeuw 77
- 8 Berlijn en Londen 92

DEEL 2 / DE TROPENJAREN

- 9 Boetedoening in Nederlands-Indië 105
- 10 Schemerzone in Soerabaja 117
- 11 In de Japanse doolhof 125
- 12 Met de Trans-Siberië-Express 140
- 13 Reizen door brandend China 150
- 14 Haat, nijd en spionage in Tokio 169
- 15 Terug op Java 178
- 16 Krijgsgevangen 188

DEEL 3 / JAREN VAN WOEDE EN STRIJD

- 17 Vechten voor de Rijkseenheid 207
- 18 McCarthy in de polder 223
- 19 Het Fabius-concern 235
- 20 De majesteitsschender 250
- 21 Held van *De Telegraaf* 263
- 22 Een Haagse heer tussen de vrije boeren 272
- 23 De dood van een vrije burger 283

- Dankwoord 292
- Tijdslijn Jan Fabius 294
- Noten 295
- Lijst afkortingen 309
- Bronnen 311
- Personenregister 318

/ INLEIDING

Het moet rond het jaar 2000 zijn geweest dat ik voor het eerst de naam Jan Fabius tegenkwam. Ik was bezig met een promotieonderzoek naar kleine politieke partijen in Nederland. Wat konden deze ons vertellen over de dominante politieke cultuur hier te lande? Dankzij dit onderzoek was ik, zowel in de bronnen als in het echt, de meest wonderlijke figuren tegengekomen. Bevlogen idealisten als de oprichtster van de Vooruitstrevende Partij voor de Wereldregering, miskende genieën als de lijsttrekker van de Unionisten-Liga, lokale helden als de leider van de Zuiderzeepartij en beroepsrevolutionairen van allerlei snit die in naam van het proletariaat de wereld rondreisden. Na enkele jaren onderzoek voelde ik me soms de beheerder van een volière vol luid kwetterende paradijsvogels.

Zelfs daarbinnen was Jan Fabius ongetwijfeld de meest uitzonderlijke van allemaal. Ik zag hem voor het eerst in een verkiezingsfilmpje van de Boerenpartij uit 1959, waar hij als nummer twee van de partij een toespraak hield. Een oudere kale man in driedelig krijtpak legde in korte, met hete aardappel in de keel uitgesproken zinnen haarfijn uit wat er allemaal mis was in Nederland. De democratie deugde niet, de rechtsstaat was verrot en het land dreigde af te glijden richting een totalitaire dictatuur. Na Fabius verkondigde Hendrik Koekoek, de leider van de Boerenpartij, grofweg dezelfde boodschap, maar dan uitgesproken met een sterk Drents boerenaccent. Het was niet zozeer de inhoud van de boodschap die me interesseerde: ook toen al waren zulke klachten tamelijk vertrouwd. Mij fascineerde vooral de vraag: wat deed deze deftige oude heer in een protestpartij voor boeren?

Ik besloot er eens wat dieper in te duiken en ontdekte dat deze in 1888 geboren Jan Fabius iemand was die in het Engels als *larger than life* zou worden gekarakteriseerd: een man met een zeer uitgesproken karakter, extreme opvattingen en een bijzondere levensloop. Een man die weinig mensen onberoerd liet: bewonderd door de één als een

‘ridder zonder vrees of blaam’, bespot door de ander als een ‘enorme kwast’ of een soort baron van Münchhausen, die de meest fantastische verhalen vertelde. Dat hij veel had meegemaakt stond evenwel buiten kijf. Als oorlogscorrespondent was hij getuige van de Eerste Balkanoorlog in 1912-1913, bezocht hij tijdens de Eerste Wereldoorlog de frontlinies in de Karpaten en Zuid-Tirol en reisde hij in 1919 als eerste Nederlandse journalist naar het toen nog vrijwel ondoordringbare Sovjet-Rusland. Als officier had hij in 1914 deelgenomen aan een vredesmissie in Albanië en aan de eerste luchtmachtoefeningen in Soesterberg met een ouderwets Farman-toestel.

In 1923 vertrok hij naar Nederlands-Indië, waar hij elf jaar lang zonder enige scrupules het luxeleven van de bevoorrechte koloniaal leidde. Vervolgens verbleef hij als correspondent ruim vijf jaar in Tokio, waar hij van nabij zag hoe Japan afgleed naar een militaire dictatuur. Hij ervoer hoe de krijgsmacht dood en verderf zaaide in China en doorstond ternauwernood bombardementen op Shanghai en Kanton (Ghuangzou). Terug op Java kreeg hij weer te maken met de Japanse agressie en overleefde hij op het nippertje drie jaren van krijgsgevangenschap.

Na zijn terugkeer in Nederland in 1946 raakte hij betrokken bij de oppositiebeweging tegen de onafhankelijkheid van Indonesië. Daarbij zinspeelde hij meermaals op het gebruik van geweld en zag hij er geen been in om in zijn eigen weekblad, de *Nieuwsbrief* geheten, diverse bewindspersonen op basis van vage geruchten aan de schandpaal te nagelen. In 1954 arresteerde de politie hem met veel vertoon op verdenking van majesteitsschennis. Na een geruchtmakend proces werd hij tot tien dagen gevangenisstraf veroordeeld. Zijn strijdbaarheid was er alleen maar door toegenomen want na eerdere avonturen bij de Nationale Partij, de Onafhankelijke Nationale Groep en het Jong Conservatief Verbond sloot hij zich in 1958 aan bij de Boerenpartij. In 1962 nam hij als 74-jarige namens de Partij van Vrije Burgers zitting in de gemeenteraad van Den Haag. Hij protesteerde er onder meer nog tegen de vernoeming van een straat naar de vermoorde president John F. Kennedy, die in zijn ogen schuld had aan het verlies van Nieuw-Guinea.

Op basis van het materiaal dat ik op dat moment over Fabius had verzameld, schreef ik in 2003 een twee pagina’s tellend lemma voor

het *Biografisch Woordenboek van Nederland*.¹ In de daaropvolgende jaren ging mijn aandacht uit naar andere onderwerpen, maar ergens in mijn achterhoofd bleef de naam Fabius rondzoemen. Was er niet meer te vinden over deze merkwaardige man? In 2021, tijdens een van de vele lockdowns in de coronajaren, besloot ik uit een mengeling van verveling en balorigheid zijn naam eens in te typen in het zoekstelsel van de prachtige historische krantenbank *Delpher*. Het resultaat was ronduit verbluffend. Vooral in de Indische pers bleken veel meer artikelen van en over Fabius te staan dan ik tot dan toe had weten te achterhalen. Zo ontdekte ik allerlei fraaie, beeldende reportages van zijn reizen in het zwaar geteisterde China van de jaren dertig. Als enige Nederlandse journalist deed hij verslag van dit in Europa ten onrechte vergeten hoofdstuk van de Tweede Wereldoorlog.

Aangemoedigd door dit eerste succes besloot ik via sociale media op zoek te gaan naar mogelijk nog levende familieleden. Het resultaat van die zoektocht was eveneens meer dan hoopgevend. Niet alleen kwam ik in contact met nog levende kleinkinderen, ook bleek er nog een ouwe koffer vol archiefmateriaal van Fabius te bestaan. De droom van iedere historicus! Zo kreeg ik de beschikking over correspondentie, tal van losse aantekeningen en zelfs een dagboek uit de Japanse periode. Daarnaast ontdekte ik dat er veel correspondentie en fotomateriaal aanwezig was in het Gemeentearchief Gooise Meren in Naarden. Ook had Fabius als verwoed brievenschrijver in menig persoonlijk archief zijn sporen achtergelaten. Tijdens het doen van dit onderzoek kwamen daarnaast de persoonsdossiers van de Binnenlandse Veiligheidsdienst beschikbaar voor onderzoek. Over Jan Fabius bleek een flink dossier te zijn bijgehouden. Er was kortom een stevig fundament voor het schrijven van een biografie.

Dat leidde automatisch tot de vraag: is Jan Fabius het wel waard om een biografie aan te besteden? Is deze nummer twee van de Boerenpartij al met al niet een te onbeduidende persoon zonder enige historische betekenis, een randfiguur die moeilijk serieus genomen kan worden? Het overheersende idee is dat lang niet iedereen 'belangrijk genoeg' is voor een biografie; men moet deze op een of andere manier 'verdienen', bijvoorbeeld door een bepaalde machtspositie te hebben bekleed in de politiek, diplomatie of economie of door grote culturele, wetenschappelijke, intellectuele, sportieve of maatschappelijke

prestaties te hebben geleverd. Daarnaast zijn er personen die misschien niet hoog geklommen zijn maar die door vertoonde moed en medemenselijkheid nog steeds ter inspiratie kunnen dienen: biografieën van heldhaftige verzetsstrijders, barmhartige hulpverleners of in hun tijd miskende pioniers danken er hun populariteit aan. Om een heel andere reden zijn ook biografieën van misdadigers, terroristen en massamoordenaars populair: hun gruweldaden en misstappen bieden inzicht in de meer duistere kant van de mens.

Jan Fabius past in geen enkele van deze categorieën. Als militair is hij nooit verder dan de rang van kapitein gekomen en als journalist is hij vrijwel volledig vergeten. Als razende reporter in oorlogsgebied en komische chroniqueur van de Albanese missie genoot hij maar kortstondig enige faam. Hij had de pech dat zijn reportages uit China en Japan buiten Nederlands-Indië vrijwel onopgemerkt zijn gebleven. Van zijn beste boek, het in april 1940 in Batavia gepubliceerde boek *Dai Nippon* over zijn Japanse jaren, hebben maar enkele exemplaren de Tweede Wereldoorlog overleefd. Als politicus had hij grootse plannen, maar hij heeft het nooit verder geschopt dan de gemeenteraad van Den Haag. Als ziekenverpleger in een Montenegrijns lazaret verzorgde hij oorlogsgewonden, maar veel meer staaltjes van onbaatzuchtigheid zijn er niet bekend. En ofschoon hij gevolgd werd door de Binnenlandse Veiligheidsdienst en stierf met een strafblad wegens majesteitsschennis stond hij niet te boek als een terrorist of crimineel.

Dat Fabius in zijn leven veel meemaakte en veel plaatsen bezocht, is op zichzelf evenmin een goede reden om een biografie aan hem te wijden. Hij is niet de enige die in dit roerige tijdvak een groots en meeslepend leven heeft geleid. Wat Fabius wel van veel andere avonturiers onderscheidde, is dat hij beschikte over een scherpe, vaardige pen. Als een Hollandse schilder met woorden kon hij heel doeltreffend personen, sferen, situaties en landschappen schetsen. Deze beschrijvingen zijn niet alleen door deze evocatieve kracht interessant, maar vooral vanwege de specifieke blik waarmee Fabius de wereld om zich heen bezag. Vanuit hedendaags perspectief is die zeer opmerkelijk en dikwijls buitengewoon ongemakkelijk. Tot in zijn diepste vezel en zonder zweempje ironie geloofde Fabius namelijk in de glorie van een Nederlands wereldrijk dat was gegrond op een natuurlijke orde waarin witte mannen uit hogere klassen geboren waren om te heersen over

inferieure volkeren. Daarnaast genoot hij zeker in zijn jonge jaren met volle teugen van de oorlogen die hij bezocht. Hij beschouwde weerbaarheid, karaktervorming en het vertoon van kracht én macht als de hoekstenen van een levensvatbare natie. Wie zwakte toonde, was gedoemd onder te gaan in een wereld vol strijd en geweld. Daardoor zag hij ook politiek als een soort oorlog met andere middelen, waarin er slechts winnaars en verliezers konden bestaan en er dus veel geoorloofd was.

Aldus schilderde Fabius zijn wereld met kleuren die tegenwoordig in het ongereede zijn geraakt, maar die toen geen uitzondering waren. Het militaristische oorlogsentousiasme dat hij als jonge man uitdroeg was in het Europa van de jaren tien wijdverspreid. Zijn imperialistische en racistische standpunten waren zeker in Nederlands-Indië, waar hij een groot deel van zijn leven woonde, tamelijk gemeengoed. Als zodanig gelden ze inmiddels als de meer onwelriekende uitwerpselen op de mestvaalt van de geschiedenis. Waarom zouden we daar nog in willen roeren? Wat hebben we nog aan al deze foute opvattingen uit een grotendeels fout verleden? Kunnen we ons niet beter richten op de slachtoffers van deze ideeën, op de onderdrukten en de voorvechters van verandering? Het antwoord is dat we ons, om de broodnodige discussie over het verleden te kunnen voeren, zullen moeten verhouden tot de interne logica van deze imperialistische, militaristische en kolonialistische zienswijze die velen toen als de juiste zagen. Zo is het bij het herdenken van de miljoenen slachtoffers van het vele oorlogsgeweld van de twintigste eeuw goed om stil te staan bij de ongemakkelijke waarheid dat oorlog voor sommigen ook zijn aantrekkelijke kanten heeft gehad. Dat Fabius met zijn imperialistische, racistische ideeën na 1945 langzaam maar zeker in de marge van de politiek en het publieke debat terecht kwam, biedt daarnaast inzicht in de veranderende en botsende opvattingen over kolonialisme, racisme en democratie in Nederland.

‘The past is a foreign country; they do things differently there’, zo luidt de veelgeciteerde openingszin van de voor het overige vergeten roman *The Go-Between* van L.P. Hartley uit 1953. Dit gaat niet alleen op voor ver voorbije perioden als de Middeleeuwen of de Gouden Eeuw, maar ook voor het relatief recente tijdvak waarin Fabius leefde. Door de sterk veranderende opvattingen over vrijheid, gelijkheid en vrede is

ook dit verleden in toenemende mate een vreemd land geworden waar we steeds minder goed de weg kunnen vinden. Veel uit het leven van Fabius doet daarom zowel exotisch als weerzinwekkend aan, zoals de verheerlijking van oorlog, de meedogenloze exploitatie van Nederlands-Indië, de onbekommerd uitgesproken racistische karikaturen. Maar ook de vanzelfsprekende vertrouwdheid in deftige kringen, het old boys network, de sfeer van de rokerige sociëteiten, de lange reizen met de stoomboot en de vrijwel volledige afwezigheid van vrouwen in het publieke leven. Wie de landkaarten uit die tijd bekijkt, ziet een wereld waarin grenzen anders liepen, de koloniale rijken deels nog springlevend waren en veel landen, steden en dorpen andere namen hadden. Om de sfeer van de tijd van Fabius enigszins op te roepen heb ik ervoor gekozen om de door hem gebruikte benamingen te gebruiken met daarachter de huidige versie. Het is dus Koningsbergen (Kaliningrad), Constantinopel (Istanbul), Batavia (Jakarta) en Durazzo (Durrës). Zo staan ze ook vermeld op de in het boek opgenomen landkaarten waarop de reizen die hij maakte zijn te volgen. Voor de leesbaarheid heb ik daarentegen citaten zo veel mogelijk aan de huidige spelling aangepast.

DEEL 1 / JONGENSBOEK IN OORLOGSTIJD

1 / BRANIESCHOPPER UIT DEN BRIEL

De jonge Jan Fabius had veel weg van een personage uit een jongensboek. Vooral in de acht jaren tussen 1912 en 1920 lijkt zijn leven een aaneenschakeling van spannende avonturen en intense gebeurtenissen geweest. In een vijftal boeken en tientallen artikelen diende hij al deze wederwaardigheden smakelijk op, al dan niet met toevoeging van enkele korreltjes zout. De levenslust en onverschrokkenheid die uit zijn boeken opstijgt, is des te opmerkelijker omdat zij zich afspelen tegen een van de meest bloedige perioden die de mensheid tot dan toe had meegemaakt. De balans van deze jaren is zo huiveringwekkend dat het moeite kost de ware betekenis van de cijfers te vatten. Alleen de Eerste Wereldoorlog kostte aan zeker negen miljoen soldaten het leven, terwijl er twintig miljoen lichamelijk of psychisch zwaar verminkt thuiskwamen. Zowel het voorspel, de Balkanoorlogen van 1912 en 1913, als de naweeën in de vorm van hongersnoden, revolutionaire opstanden en aanhoudende grensconflicten in Midden- en Oost-Europa kostten miljoenen mensen het leven. De Spaanse griep, die tussen 1918 en 1920 woedde, eiste nog eens miljoenen levens.

Als militair en oorlogscorrespondent was Fabius diepgaand gefascineerd door alle grote tragedies die hij om zich heen zag. Hoewel hij zeker oog had voor het leed en de zinloosheid van de oorlog, leek hij te hunkeren naar het gevaar, het avontuur en de heroïek van een strijd op leven en dood en de macabere schoonheid van een slagveld vol rookpluimen, bomkraters en lichtflitsen. Waar kwam die fascinatie voor de oorlog vandaan? Wat maakte dat hij zodra het mogelijk was vol enthousiasme naar het slagveld afreisde?

Praats voor tien

In veel opzichten voldeed Jan Fabius aan het stereotype van de oorlogscorrespondent zoals dat naar voren komt in het boek *Dangerous Lives. War and the Men and Women Who Report It* van de psychiater Antony

Feinstein uit 2003. Niet alleen bleken de meesten van hen een zucht naar avontuur en ontberingen gemeen te hebben, dikwijls waren ze ook sinds hun kindertijd al bovenmatig geïnteresseerd in oorlog en technologie. Dat gold zeker voor Jan Fabius. Op 5 juli 1888 werd hij geboren in Naarden, maar hij groeide samen met zijn twee jaar jongere broer Arnold op in Den Briel. In dit Zuid-Hollandse geuzenstadje was zijn vader Arnold Fabius commandant van het korps torpedisten. Deze legereenheid legde mijnen in de Noordzee om de kustlijn te beschermen, een niet ongevaarlijk karwei waarbij meer dan eens dodelijke slachtoffers waren te betreuren. Reeds als kind onderscheidde Jan Fabius zich door een zekere roekeloosheid en een hang naar actie en avontuur. Hij kon, zo herinnerde hij zich later, uren in zijn eentje langs de Nieuwe Waterweg en de Brielse Maas lopen, kijkend naar de grote schepen die voorbijvoeren en dromend over werelden ver weg. Tijdens de vele korte vakanties bij familievriend August Reyding in Amsterdam raakte hij niet uitgepraat over de automobiles die hij voorbij zag zoeven en de elektrische stadstram die naar het helverlichte Leidseplein reed. ‘Hij keek zijn ogen uit, ademde zelfs de stadslucht met volle teugen in’, schreef Reyding in 1901 aan vader Fabius.¹ Met de gulzigheid van een tiener beleefde hij deze duizelingwekkende jaren vol uitvindingen en vernieuwingen die een heel nieuw tijdperk leken aan te kondigen. In de meer pastorale omgeving van Den Briel kende men hem vooral als een branieschopper en waaghals die, zoals een lokale krant schreef, ‘bij alle mogelijke feesten, kermissen en keutjesmarkten druk heeft meegedaan, praats had voor tien, en van wie het nog altijd een wonder mag heeten, dat hij bij zijn wild fietsen niet de nek gebroken of bij roei- en zeiltochtjes niet verdronken is’.² Zijn broer Arnold, alom Pup genoemd, stond daarentegen bekend als de schuchtere en voorzichtige van de twee.

Het gezin Fabius was niet uitgesproken rijk, maar wel zeer deftig. Het geslacht Fabius stond vermeld in het zogenoemde Blauwe Boekje, het gezaghebbende overzicht van het Nederlandse patriciaat, ofwel de families die er sinds jaar en dag toededen. De stamboom van het geslacht ging terug tot in de zestiende eeuw en had in de loop der jaren tal van belangrijke advocaten, burgemeesters en koloniale bestuurders voortgebracht. Vooral in de krijgsmacht wemelde het van de ‘Fabii’, zoals de familieleden zich wel noemden. Niet alleen Arnold

Fabius maar ook zijn broer Gerhardus Fabius zouden het uiteindelijk schoppen tot generaal-majoor, terwijl neef Han Fabius hoofd van de militaire inlichtingendienst zou worden en als zodanig nog een pijnlijke rol zou spelen toen hij in mei 1940 waarschuwingen over een op handen zijnde Duitse inval in de wind sloeg.

De moeder van het gezin, Mena Fabius-Cremer Eindhoven, kon eveneens bogen op een indrukwekkende genealogie. Haar vader was een redelijk vermogende houthandelaar in Zwolle en een verre verwante van Michiel de Ruyter. Van moederskant stamde ze af van het van oorsprong Zwitserse adellijke geslacht Flugli van Aspermont. Via haar zus Debora Cremer Eindhoven was de familie geparenteerd aan de rijke Amsterdamse bankiersfamilie Van Hall.

Ondanks de deftige afkomst van de ouders waren Arnold en Mena Fabius-Cremer Eindhoven in veel opzichten buitenbeentjes in het tamelijk behoudende en in zichzelf gekeerde officiersmilieu. Zo genoot Arnold Fabius, onder het pseudoniem F.A. Buis, enige bekendheid als schrijver van korte verhalen, blijspelen, historische romans en biografieën. Het glorieuze vaderlandse verleden, en dan vooral de Gouden Eeuw, vormde zijn voornaamste inspiratiebron. Van zijn hand verschenen dikke biografische studies over stadhouder-koning Willem en Johan Maurits van Nassau, de gouverneur-generaal van Nederlands-Brazilië. Als voorzitter van het Nederlandsch Tooneelverbond en bestuurslid van de Amsterdamse Stadsschouwburg bewoog hij zich graag tussen de culturele fine fleur van die dagen. Met bevriende schrijvers als Justus van Maurik en August Reyding schreef hij enkele blijspelen, die ook in de schouwburg werden opgevoerd. Dankzij Van Maurik raakte hij geïnteresseerd in seances en andere spiritistische verschijnselen. In zijn persoonlijk archief is nog een tastbaar resultaat van zo'n seance te vinden in de vorm van een vergeeld vel vol meanderende potloodstrepen met een blijkbaar bovennatuurlijke oorsprong.³

Mena Fabius voldeed beslist niet aan het beeld van de vormelijke en gediensstige officiersvrouw. In een tijd dat vrouwelijke auteurs tamelijk zeldzaam waren, had zij een heel oeuvre aan novellen, poëzie, aforismebundels en toneelstukken bij elkaar geschreven. Het meeste succes had zij met haar kinderboeken, waarvan er tussen 1890 en 1910 meer dan tien verschenen. Beïnvloed door de opvoedkundige